

МОЎНАЕ АФАРМЛЕННЕ СІТУАЦЫЙ ПАДЗЯКІ І ПРАБАЧЭННЯ

(на матэрыяле эпістальнай спадчыны Я. Купалы)

Этыкетныя сітуацыі падзякі і прабачэння аб'ядноўвае тое, што пачуцці і ўдзячнасці, і віны могуць выяўляцца з рознай сілай. Разгледзім некаторыя асаблівасці моўнага выражэння падзякі і прабачэння ў эпістальнай спадчыне Янкі Купалы [Купала 2003].

Асаблівасцю беларускага маўленчага этыкету з'яўляецца выкарыстанне ў сітуацыі падзякі ў якасці этыкетных адзінак гнязда роднасных слоў з каранем *дзяк-* – *дзякуй*, *дзякаваць*, *удзячнасць*, *падзяка*, *аддзячыць* і інш. Параўнаем з рускай мовай: *спасибо*, *благодарю*, *признателен*, *обязан* (формула я вам *очень обязан* адпавядае беларускаму я вам *вельмі ўдзячны* [РБС 2002: 317], хоць некаторыя даследчыкі падаюць варыянт я вам *вельмі абавязаны* [Михневич 1991; Важнік 2008]). Калі па-руску градацыя пачуцця можа быць выражана пры дапамозе сінанімічных форм *признателен – благодарен – обязан*, то беларусы павінны шукаць іншыя інтэнсіфікатары ўдзячнасці, напр.:

- маркёры якаснай характарыстыкі пачуццяў (дарэчы, «у беларускім маўленчым этыкеце больш акрэслена выступае якасная характарыстыка пачуццяў (не многа – мала, а *цёпла – холодна*)» [Канюшкевіч 1999: 97]): *«Маладую Беларусь» атрымаў і шчыра дзякую за яе суполцы* (з ліста да Б. І. Эпімах-Шыпілы); *Першым чынам нізкі поклон і дзякуй ад сэрца шлю д-ру Казубоўскаму і д-ру Маліноўскаму <...> Таксама дзякую ад усёй душы ўсім сёстрам бальнічным* (з ліста ў рэдакцыю газеты «Беларусь»); *Сардэчна дзякую Вам за павішаванне з абраннем мяне акадэмікам славутай Укр<аінскай> Акадэміі* (з ліста да П. Р. Тычыны);
- маркёры колькаснай характарыстыкі пачуццяў: *Дзякую вельмі за ўкр<аінскія> газеты, якія ласкава мне прысланы* (з ліста да П. Р. Тычыны); *Піскульку Вашу атрымаў і дужа за яе дзякую* (з ліста да Л. І. Луцкевіча);
- указанне на жэставае суправаджэнне падзякі: *Першым чынам нізкі поклон і дзякуй ад сэрца шлю д-ру Казубоўскаму і д-ру Маліноўскаму* (з ліста ў рэдакцыю газеты «Беларусь»); *і ўсім чыста, што не забыліся на мяне ў гэты жудкі час, нізка кланяюся і шчыра дзякую* (тамсама);

- апісальныя канструкцыі (у публічных зносінах): *не могуць кожнаму з асобку падзякаваць, як на гэта яны заслужылі сваімі шчырымі адносінамі к майму няшчасцю, я лічу сваім святым абавязкам хоць на гэтым месцы ўспомніць гэтых асоб добрым словам* (з ліста ў рэдакцыю газеты «Беларусь»); *не магу таксама не ўспомніць добрым словам д-ра Малькевіча* (тамсама) і інш.

Большасць адзначаных этыкетных формул можа быць выкарыстана і ў вусным маўленні, аднак заўважаецца і спецыфічная эпістальярная канструкцыя: *Першым чынам нізкі паклон і дзякуй ад сэрца ілю д-ру Казубоўскаму і д-ру Маліноўскаму* (з ліста ў рэдакцыю газеты «Беларусь»), *«Веч<ернюю> газ<ету>« атрымліваю, за што ілю Вам шчыры дзякуй* (з ліста да А. І. Луцкевіча), якая да таго ж выяўляе нацыянальную адметнасць, пар.: руск. **Шлю спасибо*. Таксама адметнай з'яўляецца выкарыстаная Купалам у публічных лістах канструкцыя *прыносіць падзяку: Кс. рэктару Абрантовічу, п. Гірконт, п. Якобіні, п. Вайтовіч прыношу сваю шчырую падзяку за іх добрую апеку ў трудныя дні маёй хваробы* (з ліста ў рэдакцыю газеты «Беларусь»), *Прыношу шчырую, сардэчную падзяку партыі бальшавікоў, ураду Савецкай Беларусі...* (з ліста ў рэдакцыю газеты «Літаратура і мастацтва»), параўн.: руск. **приносит благодарность*, польск. **przynosić podziękowania*.

Заўважым, што лексемы з коранем *дзяк-* могуць ужывацца не толькі для выказвання падзякі, а і ў іншых сітуацыях: згоды – *Шчыра дзякуючы за ўвагу, якую мне аказала полацака настаўніцтва і вучнёўства, надаючы маё імя школе, я проці гэтага нічога не маю* (з ліста ў Наркамасветы); просьбы – *Быў бы вельмі ўдзячны, калі б гэтых кніг Вы мне, Пане Прафесар, пажычылі* (з ліста да Я. Ф. Карскага); *А цяпер напросіў бы Вас, калі што-небудзь выйшла Ваша новае, прыслаць мне – буду вельмі ўдзячны* (з ліста да П. Р. Тычыны).

Як і падзяка, просьба аб прабачэнні віны можа выражацца з рознай ступенню інтэнсіўнасці. Аднак у адрозненне ад сітуацыі падзякі, якую ў беларускай мове «абслугоўвае» адзін перфарматыўны дзеяслоў *дзякаваць*, у сітуацыі прабачэння моўца можа карыстацца лексэмамі *прабачыць* (*прабачаць*), *перапрасіць* (*перапрашаць*), *выбачаць*, *дараваць*. Беларускія даследчыкі так акрэсліваюць кансітуацыю гэтых дзеясловаў:

Табліца

Сітуацыйная дыферэнцыяцыя «выбачальных» дзеясловаў паводле Н. Старавойтавай і С. Важніка

«Выбачальны» дзеяслоў	Дыферэнцыяцыя паводле Н. Старавойтавай [Старавойтава 2006]	Дыферэнцыяцыя паводле С. Важніка [Важнік 2008]
<i>Прабачыць</i> (<i>прабачаць</i>)	Ужываецца ў сітуацыі, калі трэба звярнуць чыюсьці ўвагу на сябе	Ужываецца, калі віна моўцы нязначная, дробная, неістотная
<i>Перапрасіць</i> (<i>перапрашаць</i>)	Выкарыстоўваецца тады, калі нам трэба перапыніць чыюсьці гутарку	

<i>Выбачыць</i> (выбачаць)	Ужываецца тады, калі мы незнарок прыцягнулі чыноўцы ўвагу да сябе	Выкарыстоўваецца для выражэння сярэдняй ступені віны
<i>Дараваць</i>	Ужываецца тады, калі ступень віны моўцы вельмі вялікая	

Відавочна, што вучоныя адзначаюць наяўнасць апазіцыі *істотная віна* – *неістотная віна*, якая выражаецца ў беларускай мове праз проціпастаўленне дзеяслова *дараваць* астатнім. Дададзім, што на выбар адпаведнай формулы, як і ў кожнай этыкетнай сітуацыі, уплываюць характарыстыкі камунікантаў і абставіны зносін. Параўнайце:

- *Даруйце, што асмельваюся так часта Вам дакучаць, але што я, гаротны, зраблю, калі маё пагане палажэнне да гэтага змушае* (з ліста да Б. І. Эпімах-Шыпілы) – выбар такой словаформы тлумачыцца няёмкасцю, якую адчувае 27-гадовы адрасант, чарговы раз просячы свайго апекуна аб дапамозе;
- *Прашу шчыра прабачэння, што так доўга не даваў Вам аб сабе ніякай весткі* (з ліста да Б. І. Эпімах-Шыпілы) – менш інтэнсіўная выбачальная формула можа быць вытлумачана не толькі меншай, у параўнанні з першым лістом, ступенню вінаватасці, але і наступнымі акалічнасцямі: Купала, ужо больш сталы (37 гадоў) чалавек, вядомы пісьменнік, мае магчымасць у час пасляваеннага ліхалецця (1919 год) дапамагчы свайму даўняму дабрадзею: *Кідайце, паночку, гэты няшчасны Піцер і перабірайцеся на пастаяннае жыхіццё хоць бы ў Мінск. <...> Ды тут бы Вам нічога не бракавала дзеля таго, што я магу з вёскі ўсё даставаць, хоць і трудна з прывозам – адбіраюць* (тамсама).

Як бачым, у момант напісання першага ліста сацыяльная дыстанцыя паміж адрасантам і адрасатам большая, чым пры стварэнні другога, што і адлюстроўваецца ў выбары моўных сродкаў у камунікацыі. Важным падаецца і тое, што вербальнае выражэнне прабачэння абумоўлена камунікатыўным намерам аўтара: зварот *даруйце* рытуе адрасата да просьбы, выражэнне *прашу прабачэння* папярэдняе прапанове. Гэта сведчыць пра карэляцыю моўных этыкетных сродкаў у эпістальным тэксце.

Градуальная ж нюансіроўка значэння дзеяслова *выбачаць* забяспечваецца ў эпістальнай спадчыне Купалы не толькі ступенню вінаватасці адрасанта, але і спадарожнымі інтэнсіфікатарамі ветлівасці: *Выбачайце, што не адпісаў на Ваш ліст* (з ліста да Т. Г. Масэнкі); *Выбачай, што я замарудзіў крыху з адказам на тваё пісьмо* (з ліста да Я. Ф. Калітоўскага) – большая ступень віны адрасанта ў першым выпадку кампенсуецца выкарыстаннем Вы-формы.

Дзеяслоў *перапрасіць* Купала выкарыстоўвае ў карэспандэнцыі, просячы адрасата аб тым, каб той ад імені паэта павініўся перад іншымі людзьмі: *Перапрасіце ад майго імені таварышаў паэтаў і заверце іх, што пры першай магчымасці я спецыяльна прыеду з Мінска да Вас у Харкаў* (з ліста да Т. Г. Масэнкі). Дзеяслоў *перапрасіць* адзіны з разгледжаных не патрабуе замены спалучэннем *дзеяслоў+дзэвербатыў* (напр., *перадаць прабачэнне*), што садзейнічае эканоміі моўных сродкаў. Такі прыклад з эпістальнай спадчыны Купалы дазваляе размежаваць сітуацыі ўжывання дзеясловаў *перапрасіць*

і прабачаць, што выражаюць, паводле С. Важніка, нязначную віну моўцы: першы прызначаны для перадачы прабачэння праз трэцюю асобу, другі – для непасрэднага выказвання прабачэння.

Такім чынам, назіранне за эпістэлярынай спадчынай класіка беларускай літаратуры выяўляе спецыфіку моўнага афармлення сітуацый падзякі і прабачэння. Выражэнне пачуццяў удзячнасці і віны ажыццяўляецца праз выкарыстанне адметных зыкетных адзінак, а таксама пры дапамозе спадарожных лексічных і граматычных інтэнсіфікатараў ветлівасці.

Важнік, С. А. Маленькія ключыкі да паспяховай камунікацыі: Сітуацыі прыцягнення ўвагі, просьбы/прапановы, падзякі / С. А. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 48–51.

Важнік, С. А. Навука выбачаць, або Як правільна па-беларуску прасіць прабачэння і як выбачаць / С. А. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 6. – С. 56–59.

Канюшкевіч, М. Лінгвасеміятычныя апазіцыі ў лютэрку беларускага маўленчага зыкету: колькасныя параметры / М. Канюшкевіч // Роднае слова. – 1999. – № 10. – С. 95–100.

Купала, Я. Эпістэлярыная спадчына / Я. Купала // Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 9. Кн. 1 / Янка Купала. – Мінск: Маг. літ., 2003. – С. 223–324.

Міхневич, А. Е. Русско-белорусский разговорник / А. Е. Михневич. – Минск: Выш. шк., 1991. – 335 с.

РБС – Русско-белорусский словарь: в 3 т.: Т. 2 / НАН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск: БелЭн, 2002. – 783 с.

Старавойтава, Н. Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага зыкету / Н. Старавойтава // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 39–42.